

ANNEKE VAN BAALEN

Positieve actie, manschappij en socialisme

De discussie over positieve actie voor leden van gediscrimineerde groepen die in Nederland zo'n vijf jaar geleden in de openbaarheid kwam, had het interessantste debat van de eeuw kunnen worden. Het geeft immers de mogelijkheid alle opvattingen over vrijheid, gelijkheid en broederschap - radicale, revolutionaire en reformistische - aan de praktijk te toetsen. Bepaalde groepen van hen die uitgebuit en onderdrukt worden hoeven immers nu niet meer met een inhoudsloze formele gelijkheid te worden afgescheept: als hun lot met 'discriminatie' beschreven kan worden bestaat er nu via internationale verdragen en nationale uitvoeringswetten een mogelijkheid hen in bepaalde opzichten - met name wat betreft de toegang tot de arbeidsmarkt en vooral de primaire sector daarvan - voor te trekken. De strijd tegen vrouwenonderdrukking en racisme kan van het theoretische niveau - de eeuwigdurende 'bewustwording' - naar het praktische verplaatst worden, omdat de overheid zich nu in elk geval van de schrijnendste ongelijkheden bewust is geworden. Je zou dan ook verwacht hebben dat links, zeker dat links dat nog een marxistische herkomst had, een gat in de lucht zou zijn gesprongen: eindelijk blijkt dat de liberale ideologie als zouden vrijheid en gelijkheid automatisch tot 'vooruitgang', tot het grootste geluk van het grootste aantal leiden, niet houdbaar is; dat, zoals Marx al zo elegant uitlegde, achter de gelijkheid van de circulatiesfeer inderdaad wezenlijke ongelijkheden verscholen liggen, dat de openbare gelijkheid dus een travestie van de ongelijkheid - onderdrukking en uitbuiting - is; dat de echte, materiële gelijkheid alleen te veroveren valt door de burgerlijke grondrechten van de bezitters aan te tasten.

Nu, daar was allemaal weinig van te merken. Het nieuwe thema werd vooral door liberalen principieel besproken - in kritische zin natuurlijk, vanwege de dreigende aantasting van de formele gelijkheid van verworven rechten en gerechtvaardigde² verwachtingen of door sociaal-democraten, die meenden dat de sociale rechtvaardigheid niet zo ver kon gaan dat eisen van 'kwaliteit' aangetast zouden worden³; maar de twee uitvoerigste boeken over de problematiek zijn al uitverkocht en schijnen niet herdrukt te worden. De enorme stapel papier die sinds 1986 is volgeprint bestaat voor het grootste deel uit beleidsnota's, die steeds maar opnieuw de noodzaak tot positieve actie vaststellen en vervolgens de dwingendheid en draagwijdte van zo'n beleid tot het uiterste beperken, waarna in de volgende nota geëvalueerd wordt dat het beleid, voorzover dan nog tot stand gekomen, zeer gebrekkig is uitgevoerd en dus weinig heeft opgeleverd, zodat gesteld moet worden dat er een dringende noodzaak tot positieve actie bestaat en alles weer overnieuw kan beginnen; en dit alles zonder dat links in woede ontsteekt en de krachten bundelt om deze vicieuze cirkels te doorbreken. Het is voor links natuurlijk niet zo leuk dat het idee van positieve actie zo officieel is, zo door de overheid wordt gedragen. Ik schreef zelf bijvoorbeeld verschrikt in *Katjif*: "overheid radicaler dan vrouwenbeweging?" en de redactie illustreerde mijn gedistantieerde afweging van de voors en tegens van positieve actie met een vrouw met een spandoek met een vraagteken erop⁴. Wat dat betreft kunnen we echter gerustgesteld zijn: natuurlijk is niet de *hele* overheid feministisch en antiracistisch geworden: het positieve-actiebeleid wordt gedragen door piepkleine afdelinkjes en éénderde emancipatie- en minderhedenwerksters. En die zijn dan nog resten van onze eigen bewegingen. Sloot legt

¹ Dit artikel is verschenen in *KRITIEK, jaarboek voor socialistische discussie en analyse*. 1992, Stichting Toestanden, Utrecht 1992, p. 97 vlgg. En het is opgenomen in *Brusterschap* Amsterdam 2003

² B.P. Sloot, *Positieve discriminatie, Maatschappelijke ongelijkheden rechtsontwikkeling in de Verenigde Staten en in Nederland*, Zwolle 1986. Zie hierover ook *Nemesis 1987*, p.127 e.v.

³ F. Bovenkerk, *Een eerlijke kans*, Ministerie van Binnenlandse Zaken 1986

⁴ Anneke van Baalen, in *Katjif 37*, 1987, p. 20 e.v.

bijvoorbeeld - vermoedelijk om het emancipatiebeleid te delegitimeren - uitvoerig uit dat het positieve-actiebeleid voor vrouwen in Nederland op gang is gekomen omdat het vroegere Man-Vrouw-Maatschappij op een gegeven moment overheid (Emancipatiecommissie en Directie Coördinatie Emancipatiezaken) is geworden. Dat betekent dus dat MVM sindsdien, ingekapseld en wel, haar oude ideeën met overheidsstelsel ten gehore brengt, als een buiksprekende Jonas in de patriarchale Leviathan.

Zo eenvoudig is dat echter niet; wil Jonas het gevaarte enigszins op koers houden dan zullen er ook andere krachten aan te pas moeten komen. Daar hebben wij het Europese niveau dan voor, waar met argumenten betreffende de internationale concurrentieverhoudingen, allerlei vrienden en familieleden van de emancipatiebewegingen aan internationale richtlijnen smeden, waarin de gelijke behandeling niet seksneutraal geformuleerd wordt, zoals aanvankelijk in Nederland, maar vrouwen wel degelijk als achtergestelde en dus voor te trekken groep worden aangewezen⁵. Achter de feministische beweging is uiteindelijk de zwarte beweging in de VS te vinden, die vanaf de tweede wereldoorlog voor positieve actie heeft geageerd en daarvoor om politieke redenen ook steun bij verschillende presidenten heeft weten te vinden, om op deze manier iets te kunnen doen tegen de steeds maar doorwerkende gevolgen van de slavernij.

Al deze saaie beleidsnota's hebben dus wel degelijk een geschiedenis van politieke en economische strijd achter zich; het positieve-actie-issue is echter, juist door het succes ervan, gebureaucratiseerd en dus voor de achterbannen onherkenbaar geworden. De taak van links zou dus volgens mij zijn het weer te politiseren: achter de schijnharmonie van de beleidsvoorstellen de werkelijke conflicten op te sporen en daarin partij te kiezen.

Bij deze repolitisering moet een verband worden gelegd met de termen waarin door de tegenstanders van positieve actie over gelijkheid en ongelijkheid gesproken wordt. Zo horen we ruwe formuleringen van het formele gelijkheidsbeginsel in "dat de buitenlanders altijd voorgetrokken worden" en "dat je tegenwoordig als man niet meer aan de slag komt" (of zelfs: als witte vrouw, als het gerucht gaat dat ergens een positieve-actiebeleid voor allochtone vrouwen gevoerd wordt). Wat gepolijster klinkt de ernstige bezorgdheid voor racistische reacties bij een nu ineens achtergestelde witte bevolking, of voor stigmatisering van de door positieve actie aan enige vrijheid en gelijkheid geholpen medeburgers. Echt beschaafd is tenslotte het betoog over het belang van het behoud van 'kwaliteit' dat we hierboven al bij één van de belangrijkste voorstanders van positieve actie voor racistisch gediscrimineerden tegenkwamen en dat ook door de meerderheid van mijn studenten verdedigd wordt: positieve actie moet, maar alleen bij 'gelijke geschiktheid'.

Het beschaafde van het kwaliteitsargument is dat het zo goed gecombineerd kan worden met positieve actie voor lage functies, als werkloosheidsbestrijding voor bepaalde groepen; dat doen inderdaad Bovenkerk en de Emancipatieraad wat betreft zwarte en migrantenvrouwen (gezinszorg, inrichtingswerk, politie: sectoren waar tekorten bestaan of dreigen). Het roept dan ook bij de voorstanders van positieve actie als middel om juist de monopolisering van hogere functies te doorbreken, de grofste tegenargumenten op. Zo herinnerde onlangs Derek Philips professor Van den Muyzenberg, die protesteerde omdat hij "vrouwen met een zes-minnetje" tot universitair (hoofd)docent moest benoemen, aangezien het positieve actiebeleid eist dat een geschikte vrouwelijke sollicitant wordt benoemd, aan het zes-minnetje waarmee Van den Muyzenberg zelf was binnengekomen, en reikte hem daarbij een negen-plus uit voor blindheid, vergetelheid en niveau van hypocrisie⁶. Op het hooglerarenniveau van dezelfde politiek-sociaal-culturele faculteit is het kwaliteitsargument zelfs zo hecht in onderlinge netwerken van vriendjespolitiek, roddel en achterklap verankerd dat woorden daar tegenover überhaupt tekortschieten: het Positief Ingreep Kollektief, dat al vergeefs had aangeboden mannen met kwaliteit van het orgaan te ontdoen dat hen verhinderde van de positieve actie gebruik te maken, kon haar argumenten tegen de

⁵ Zie Sloot, *Positieve discriminatie*, p193, 201. De reparatienota wet G.B. m/v heeft tenslotte positieve actie ten bate van mannen nadrukkelijk verboden.

⁶ *Folia Civitatis*, 13 december 1991

benoeming van Lodewijk Brunt alleen nog maar overbrengen door hem tijdens zijn intrede met potplanten vol aanhangende tuinaarde⁷ van stadssocioloog tot stadspark te verbouwen. Sindsdien heeft de Amsterdamse Universiteit al weer verschillende hooglerarenschandalen achter de rug; het College van Bestuur is vanwege zijn ondersteuning van mannelijk voortrekbeleid bij biologie met stuifmeel overgoten; maar er verandert niets. Toen studentenraadslid Larissa Korporaal protesteerde dat bij de theologen de professorabele vrouw niet eens uitgenodigd was, werd haar door College en Progressief Personeel verweten dat zij gebruik maakte van 'vertrouwelijke informatie!'⁸

Er zijn bij 'de kwaliteit' - als ik de oude Engelse term voor 'heersende klasse' zo mag vertalen - duidelijk ernstige belangen in het geding, die met list en geweld worden verdedigd, zodat rationele argumentaties weinig kans lijken te hebben. De groep mannen die de betrekkingen waar rijkdom en prestige wordt verdeeld gemonopoliseerd heeft lijkt er in vergaande mate in geslaagd niet alleen zichzelf, maar ook veel van de buitenwereld ervan overtuigd te hebben dat de leden van die groep op grond van uitzonderlijke persoonlijke eigenschappen *recht* hebben op die betrekkingen.

Het ligt voor de hand dat feministen door deze gang van zaken zeer geïntregerd worden. Het is daarom jammer dat er zo weinig feministische wetenschap bestaat; de 'vrouwenstudies' in de sociale wetenschappen houden zich immers meer met de (on)mogelijkheid van theorievorming over vrouwen bezig, dan dat zij zich inspannen de mannen, die als 'socii', 'genoten', het sociale leven in handen hebben, eens ferm door te lichten. Eén van de weinige pogingen daartoe ligt al vijftien jaar op uitwerking te wachten: *Men and Women of the Corporation*, van R. Moss Kanter⁹. Kanter formuleerde haar theorie over 'numbers' echter sekse- en kleurneutraal: volgens haar heeft ieder, die op grond van 'significante kenmerken' in een minderheidspositie verkeert, te lijden onder dezelfde negatieve gevolgen van verhoogde zichtbaarheid en stereotypering. De Nederlandse onderzoekster Marlies Ott, die zich afvroeg of deze ongunstige gevolgen ook voor mannen in vrouwenberoepen gelden, vernietigde met haar negatieve antwoord dit hele verklaringsmodel. Vrouwen bij de politie worden als Assepoesters behandeld, mannen in de verpleging daarentegen als kroonprinsen¹⁰. Aan de minderheidspositie kan het dus niet liggen. Ott kwam daarom tot de conclusie dat het verschil in werking van de wet van de getallen ligt in de *status* van de betrokken minderheid: als die hoog is, werkt de minderheidspositie gunstig, en als die laag is, ongunstig.

Deze verklaring geeft echter slechts een verschuiving van het probleem: want waarom is de status van mannen (of: kleurlozen) dan hoger? Deze formulering zegt eigenlijk nog minder dan de zogenaamde 'wetten van Sullerot', die de feministische wandelgangen van de tweede golf uit het onderzoek van Evelyne Sullerot over de geschiedenis van de vrouwenarbeid¹¹ afgeleid hadden: als de status van een beroep stijgt, stromen de mannen toe en worden de vrouwen verwijderd; als vrouwen een beroep veroveren, daalt de status ervan. Deze ervaringswetten beschrijven tenminste nog een dynamisch proces, al kunnen zij het niet verklaren.

Het begrip 'status' is niet afkomstig uit het socialistische ideeëngoed, maar uit het liberale. Met name Max Weber heeft een hele sociologie opgebouwd rond dit begrip: ordeningen op grond van bezit en niet-bezit - 'klassen' - zijn volgens hem onvoldoende om de sociale verhoudingen te begrijpen, omdat daarnaast, en daartoe niet geheel te herleiden, ordeningen op grond van status bestaan: 'standen'. Dat een sociologe als Sullerot haar onderzoek in een status- en niet in een klassekader plaatste, is niet alleen uit haar liberale achtergrond verklaarbaar. Bij Marx en Engels waren de arbeiders mannen; de werkelijk bestaande vrouwen- en kinderarbeid werd door Marx opgevat als een vernedering voor de mannelijke

⁷ Met muziek van Robert Schumann: 'Von einem Rosenbusch' en 'Ich sterbe vor Liebe'.

⁸ *Folia Civitatis*, 13 december 1991

⁹ R. Moss Kanter, *Men and Women of the Corporation*, New York, Basic Books, 1977

¹⁰ Marlies Ott, *Assepoesters en kroonprinsen. Een onderzoek naar de minderheidsposities van agentes en verplegers*, Amsterdam SUA 1985

¹¹ Evelyne Sullerot, *Geschiedenis en sociologie van de vrouwenarbeid* [1968] reprint SUN Nijmegen 1979

arbeider, “die zijn vrouw en kind onder de Juggernaut van het kapitaal ziet raken” en voor Engels zelfs een castratie van betrokkene (die met tranen bekend dat hij de kousen van zijn vrouw heeft zitten stoppen, om te voorkomen dat zij ziek wordt en dat het gezin dan van honger zal omkomen)¹². Sullerot streeft er juist naar de enorme bijdrage die vrouwen vanaf de middeleeuwen aan de produktie en de vernieuwing daarvan, en daarmee aan de opbouw van het kapitalisme, hebben geleverd, zichtbaar te maken en daarbij het gordijn van de ‘grenzen van leeftijd en geslacht’, die de marxistische theorievorming zo geremd hebben, op te halen.

Een benadering waarin de ‘proletariër’, die aan de fabriekspoort stond om het loon van vrouwen en kinderen te gaan verdrinken, niet alleen als bezitloos slachtoffer van het kapitalisme, maar ook als patriarchale eigenaar van de arbeidskracht van vrouw en kinderen verschijnt, kan met Marx weinig beginnen.

Men moet helemaal tot de *Vorformen*¹³ terug om iets over het patriërchaat te horen: de afschaffing dan wel socialisatie van het gezin is een politiek programma zonder theoretische ondergrond en zonder organisatorische grondslag. En ook de goede Engels, die in *De oorsprong van het gezin, de particuliere eigendom en de staat*, na Marx’ dood nog probeerde deze grondslag te leveren, slaagde er niet in uit te leggen waarom de arbeider in het gezin de positie van de bourgeois kan innemen.

Zo kwam ik dan ook in het voetspoor van Sullerot en Millet, bij Max Weber terecht. Weber was goed op de hoogte van het feminisme van zijn tijd; hij had zijn vrouw, Marianne Snitger, die in de rechtervleugel van de Duitse burgerlijke vrouwenbeweging werkte, aangemoedigd om haar grote boek over *Ehefrau und Mutter in der Rechtsentwicklung*¹⁴ te schrijven en daaraan ook meegewerkt. In zijn *Wirtschaft und Gesellschaft*¹⁵ is dan ook een samenvatting van zijn standpunt tegenover het feminisme van zijn tijd te vinden, voorzover dat zich met ‘de oorsprong’ van de vrouwenonderdrukking bezighield.

Zoals bekend zochten alle feministen van rond de eeuwwisseling die ‘oorsprong’ in een historische verhouding die ‘het patriërchaat’ genoemd werd: de socialisten in het voetspoor van Morgan en Engels, de liberalen in dat van Bachofen. Weber maakt met deze opvatting korte metten. Hij acht het onmogelijk het patriërchaat als een historische verhouding te beschrijven, waaraan een andere is voorafgegaan, die ‘matriërchaat’ genoemd zou kunnen worden; de heerschappij van ‘de man’ in ‘de huisgemeenschap’ - een niet nader verklaarde oersamenlevingsvorm, die noch op vaderschap noch op huwelijk berust – is eenvoudig op ‘de natuurlijke superioriteit van de man in lichamelijke en geestelijke spankracht’ gebaseerd. (Marianne Weber had in haar eerder verschenen boek de mannen juist hun lichamelijke superioriteit gelaten, omdat zij anders de onaangename conclusie onvermijdelijk achtte, dat de mannelijke heerschappij op geestelijke superioriteit zou berusten.)

Het aardige van Weber is nu dat hij het niet daarbij laat. Naast de natuur staat bij hem wel degelijk een sociale grond van mannelijkheid: het door mannelijkheidsbewijs verkregen lidmaatschap van groepen die de mannelijkheid monopoliseren. ‘Mannelijkheid’ in deze sociologische betekenis is volgens Weber oorspronkelijk niets anders dan het bewezen bezit van magische gaven die macht geven over dieren, dingen en mensen: ‘het charisma’. Dergelijke magische gaven kunnen niet geleerd worden, ze kunnen slechts door een bepaalde magische procedure te voorschijn worden gebracht. Een dergelijke procedure noemt Weber ‘charismatische opvoeding’. Jonge mannen moeten na zo’n opvoeding ‘mannelijkheidsproeven’ afleggen; wie daarvoor zakt, blijft bij de vrouwen en kinderen horen. Weber laat de biologie hierbij dus niet helemaal los: zijn ‘charismatische opvoeding’ is alleen voor jongens toegankelijk. Wij horen tegenwoordig dat bij bepaalde volkeren ook meisjes

¹² Friedrich Engels, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* [1845], Berlijn 1972, p 213; volgens een voetnoot is de betreffende passage in de uitgave van 1887 geschrapt.

¹³ ‘Formen die der kapitalistischen Produktion vorhergehn’, in Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf) 1857-1858*, Berlijn: Dietz Verlag 1974, p 375-413

¹⁴ Marianne Weber, *Ehefrau und Mutter in der Rechtsentwicklung*, [1907] Aalen: Scientia Verlag 1971

¹⁵ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* [1921], Tübingen: J.C.B Mohr, 1976. De vindplaatsen in dit grote werk zal ik in mijn proefschrift geven.

mochten meedoen, al werd het hen sterk afgeraden¹⁶ - zoals de bèta-opleidingen aan de meisjes van mijn generatie dus. In zulke gevallen is de mannelijkheid in nog sterkere mate een sociaal goed en zijn vergelijkingen met de dubbelzinnige positie van moderne middenklassevrouwen gemakkelijker te trekken.

Het charisma berust volgens Weber op het bezit van magische, dus onalledaagse, uitzonderlijke vermogens. Het is dan ook onverenigbaar met de dagelijkse routine en dus ook met de dagelijkse economie. Charisma kan alleen onder uitzonderlijke omstandigheden tot heerschappij worden: jacht op grote dieren, oorlog, natuurrampen en epidemieën. De dagelijkse arbeid staat onder leiding van de patriarch, de huisvader met de superieure lichamelijke en geestelijk spankracht.

Zo gesteld lijkt het dus of Weber twee soorten mannelijke heersers kent: op sociale en op natuurlijke grondslag. De sociale grondslag zou dan rond de eer georganiseerd zijn, de natuurlijke rond de (agrarische) productie. Er zou inderdaad een principiële scheiding bestaan tussen status- en klasseverbanden. Na enig puzzelen in de tekst van *Wirtschaft und Gesellschaft* blijken er echter wel degelijk verbindingen te bestaan tussen beide ideaaltypen, zodat ook de huisvaderlijke heerschappij een sociale formatie blijkt te zijn.

De patriarch is namelijk geenszins een eenzame krachtpatser, maar gewoon een lid van een machtige mannelijke heersersclub: een heer van stand. Weber stelt dat het patriarchaat in technische zin, dus als vaderrechtelijk verband, daar bestaat waar 'kasten van veroveraars' zich grond en bewoners hebben toegeëigend. (Als dat niet het geval is, is de grond namelijk eigendom van de vrouwen, omdat die het land bewerken.) Voordat deze 'kaste van veroveraars' gevormd is, zijn er al heel wat ingrijpende veranderingen in het charismatisch mannelijkheidsbewijs opgetreden: het charisma is bezit van een bepaalde *groep* geworden: het charisma zit 'in het bloed', is erfelijk geworden.

Een dergelijke monopolisering van charismatische mannelijkheid gebeurt volgens Weber op basis van rijkdom en de bijbehorende levenswijze. De mannelijkheidsclub is dan een 'stand' geworden en kan, als het verbod van omgang met buitenstaanders met magische taboes wordt gehandhaafd, tot 'kaste' verhard. Zodra er sprake is van standen, wordt de *bewijslast* van de mannelijkheid *omgekeerd*: men wordt niet meer man door het bewijs van mannelijkheid in voor iedere jongen - of misschien zelfs iedereen - toegankelijke examens, maar men verwerft door geboorte het mannelijkheidsbewijs vanzelf; de charismatische opvoeding en examens zijn dan alleen een manifestatie daarvan. 'Is men het, dan blijft men het. Is men het niet, dan is men het niet, en wordt men het ook niet'¹⁷.

Patriarchaat betekent dan toeëigening van grond, gereedschap, vee en mensen - als echtgenotes, kinderen en slaven¹⁸ - op grond van lidmaatschap van een militaire stand of kaste. Naar de toegeëigende toe is het vaderschap, naar de clubgenoten broederschap¹⁹; en dit alles erfelijk voor mannelijke kinderen in de vaderlijke lijn.

Volgens Weber is de geschiedenis van het Westen juist door militaire standen gevormd. Zij waren de grondslag zowel van de stedelijke rijken van oudheid en middeleeuwen als voor het middeleeuwse feodalisme; hun zwervend roversbestaan verbrak verwantschapsbanden en schiep daarvoor de ruimte voor een algemene vorm van mannelijke magische verbroedering: de avondmaalsgemeenschap van het christendom.

De geschiedenis van de standsbroedersschappen is er een van strijd en samenwerking, waarin steeds nieuwe groepen mannen toegang tot het patriarchaat bevochten en waarin de inhoud van wat mannelijk en eervol was steeds veranderde - maar één ding blijft hetzelfde: routinearbeid is ontrend, met mannelijkheid onverenigbaar. Toch heeft het vaderlijk gezag een verdere reikwijdte dan de betere standen alleen: het kan gedelegeerd worden aan onvrije mannen, die zo in een dubbelzinnige positie komen: tegenover de vader-vorst blijven

¹⁶ Saskia Wierenga in *Lover* nr 93, 1988, p 89 e.v.

¹⁷ Godfried Bomans, *Erik en het klein insectenboek*

¹⁸ Alles samen bij de Romeinen 'familia', vermogen, genoemd

¹⁹ Volgens de historische visie op het patriarchaat een verhouding die voor het patriarchaat als bestond; volgens Weber een magisch 'statuscontract' dat ook met vreemden gesloten kan worden.

zij kinderen, maar tegenover de hun in een quasi-huwelijk gegeven vrouw en de door haar gebaarde kinderen zijn zij vaders. Een dergelijke heerschappijvorm noemt Weber patrimonialisme. De patrimoniale vorst bestuurt door onvrije mannen, die hem kinder- en dienarenpiëteit verschuldigd zijn; de namen van de huisbedienden - maarschalk, kamerheer - zijn in die van hofdignitarissen bewaard gebleven.

Het bijzondere van de Westeuropese ontwikkeling is nu dat economische en militaire omstandigheden het behoud en de verdere ontwikkeling van zo'n patrimoniaal bestuursysteem - een begin van een ambtenarenbureaucratie - verhinderden, waardoor de vorsten van het continent voor militaire en bestuurlijke diensten een beroep op de adel moesten doen - op broederschappen van militair-patriarchale heersers, van wie onder die omstandigheden niet geëist kon worden dat zij zich aan het vaderlijk gezag van de vorst onderwierpen en zoals daarvoor gebruikelijk was, 'familiaris' van de vorst werden: hun eigen grond aan de vorst gaven en die, vermeerderd, als dienstland terugkregen. De nieuwe verhouding met de adel, het feodalisme, liet hun vrijheid en gelijkheid intact en verplichtte hen slechts contractueel tot bepaalde diensten en tot 'vazallentrouw': een verhouding die geheel rond de militaire eer georganiseerd was.

De bestuurlijke en culturele ontwikkelingen in West-Europa zijn volgens Weber in sterke mate door deze feodale ridderstanden bepaald: in geval van verarming traden zij namelijk massaal bij de vorst in dienst, met behoud van hun ridderlijke levenswijze. Zo werd het eervolle ambtenarenwerk van de eerloze persoonlijke diensten²⁰ gescheiden en versmolten de hoge ambtenaren van vrije en van onvrije herkomst tot één stand, de ministerialen. De ridderlijke levenswijze bleef zo het mannelijkheidsideaal leveren, ook voor de opkomende burgerstanden. Dat gold het sterkst voor Engeland, waar bij gebrek aan centrale bureaucratie²¹ de landadel een groot deel van het plaatselijk bestuur voerde; daar smolt de stedelijke renteniers- en koopliedenstand met de landadel samen tot één stand van 'gentlemen' - waarin volgens Weber de aanvankelijk scherpe tegenstelling tussen feodale en puriteins-burgerlijke elementen geleidelijk verzoend werd²².

Intussen hadden de quasi-patriarchen ook niet stil gezeten. Ook onvrije mannen vormden verbanden om hun claims op echte mannelijkheid te stellen en toegang tot het patriarchaat te veroveren²³. De groeiende geldeconomie bracht steeds meer van hen in de gelegenheid hun horigheidsplichten af te kopen en zo kleine, maar vrije grondbezitters te worden - tot het grote onteigeningsproces van het beginnend kapitalisme hen dit bezit weer deed verliezen. Maar tenslotte stelden de burgerlijke revoluties de eis van vrijheid, gelijkheid en broederschap van alle Westeuropese mannen en schaften de standen en de 'heerlijke rechten' en 'persoonlijke dienstbaarheden' formeel af.

Iedere man was vrij: niemand meer eigendom, geen man meer die kinderlijke gehoorzaamheid aan enig patriarch verschuldigd was. Vrije mannen gehoorzamen nu niet aan andere mannen, maar aan *regels*. De legaal-rationele bureaucratie - waarvoor de middeleeuwse stedelijke kooplieden en ondernemers de grondslagen hadden gelegd - was nu het enige legitimeerbare gezag. Alle produktieve ongelijkheid tussen mannen onderling werd door het formele gelijkheidsbeginsel verhuuld.

Alle mannen waren broeders en dus allemaal aspirant-patriarchen; en daarom was hun werkloos parasiteren op de arbeid van hun vrouw en kinderen een echte castratie. Zo werden er dan ook revolutionaire werkmannenbewegingen opgericht om hun patriarchale mannelijkheidsrechten te realiseren; en met succes, want rond de eeuwwisseling waren de 'deserving poor' inderdaad een stand van huisvaders geworden, met een 'gezinsloon' en een

²⁰ 'Sordida munera' en 'opera servilia'.

²¹ Willem de Veroveraar had een gecentraliseerd leenstelsel ingevoerd, waarbij onderleenmannen ook aan de vorst trouw moesten zweren. Verder maakte de eilandpositie een staand leger overbodig.

²² Uit wat wij lezen over de Engelse mannelijke kostschoolleite blijkt dat deze verzoening wel veel moeite heeft gekost en veel hartstocht voor militaire jongemannen heeft voortgebracht.

²³ Weber heeft zijn analyse van het ontstaan van de Westeuropese bureaucratie niet voltooid; vanaf hier geef ik dus mijn eigen conclusies uit zijn materiaal.

door tegen hun werkloosheid in opstand gekomen bourgeoisdochters opgeleide en gecontroleerde huisvrouw. Het patriarchaat was een manschappij geworden²⁴. In dezelfde beweging was dit geheel van broederschapsverhoudingen in een onoplosbare tegenspraak met zichzelf geraakt: als geen man meer aan een vader gehoorzaamde, waarom zouden de vrouwen het dan doen? Waarom waren vrouwen eigenlijk van de mensenrechten buitengesloten; sterker nog: was het bezit van een geheel eigen vrouw als een mensenrecht geformuleerd? Alleen met inconsequenties en cirkelredeneringen²⁵ kon deze toestand nog gehandhaafd worden, en deze sneuvelden dan vervolgens weer zodra vrouwen het liberale denken voor zich wisten te mobiliseren.

In Nederland begon deze zegetocht zoals bekend bij Aletta Jacobs, die Thorbecke ervan wist te overtuigen dat er geen reden was haar uit te sluiten van de toegang tot de examens waar ze haar medische competentie zou kunnen bewijzen²⁶. De tot op heden onoplosbare tegenspraak is nu dat deze examens nog slechts dat bewijs van medische competentie leveren, maar geen bewijs van mannelijkheid meer. De sociale mannelijkheid is namelijk door de vrijheid en gelijkheid van alle autochtone mannen in de westerse landen *gebïologiseerd*. Sociale mannen, die andere mannen tot niet-mannen (iets onduidelijks dat niet kwalitatief van vrouwen en kinderen te onderscheiden is) kunnen maken, bestaan niet meer; alleen mannen met huidskleur of een daarmee geassocieerde nationaliteit of herkomst bevinden zich nog in zo'n positie. Het was dus niet mogelijk de mannelijkheid van het medische examen te redden door Aletta Jacobs na het behalen van de doctorstitel tot man uit te roepen: zij miste het kenmerk dat onder gelijkheidsverhoudingen de mannelijkheid bepaalt: het mannelijk geslacht, de 'penis' of 'fallus'. De vrouw die een mannelijkheidsmonopolie weet binnen te dringen kan het niet verder brengen dan 'token woman': zij belichaamt symbolisch tegelijk de toelating en de uitsluiting van vrouwen. Zo zijn de mannen door de uitbreiding van hun broederschappen - een verhouding die van voor het patriarchaat stamt - een klasse geworden waarvan de aflossing aan de deur klopt. 'Als zij kan wat hij kan, is hij geen echte man', zoals Marijke Ekelschot dit alles samenvatte²⁷. De achterhoedegevechten zijn dan ook heftig. Een professor in de sociale wetenschappen die door vrouwelijke collega's omringd wordt is niet beter dan een schooljuf: daarom mogen in Amsterdam vrouwen geen professor in de sociale wetenschappen worden. De 'wetten van Sullerot' blijken uitdrukking van een dramatiek, waarop alleen Freud enig licht wist te werpen. Dat het met het socialisme niet zo goed gaat is dan ook niet verwonderlijk. Het bleek een strijd tussen mannen onderling om patriarchale broederschapsrechten; toen vrouwen en andere niet-mannen die rechten ook claimden, vonden veel mannen het niet meer leuk. Er zullen nog heel wat geslachten gedeconstrueerd moeten worden voordat een socialistische beweging opnieuw denkbaar wordt. En als ook witte mannelijke socialisten zich achter de positieve actie voor niet-mannen en niet-witten scharen, schiet die deconstructie tenminste een beetje op.

²⁴ A.C. van Baalen en M.C.F. Ekelschot, *Geschiedenis van de vrouwentoekomst*, De Bonte Was, Amsterdam 1980.

²⁵ Zie bijv. de Hoge Raad, 18 mei 1883, geciteerd bij W.H. Posthumus-van der Goot, *Van moeder op dochter. De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de Franse tijd*. [1968] Reprint Sun Nijmegen 1977, p 98: 'De vrouw kan niet geacht worden in het volle genot van haar burgerlijke en burgerschapsrechten te zijn, omdat zij het recht mist om kiezer te zijn.' Daarom hebben vrouwen dus geen kiesrecht.

²⁶ Posthumus-van der Goot, *Van moeder op dochter*, p.47

²⁷ in *Opzij*, januari 1988.